

Architectuur, het Landschap en de Mensen

Klaas Kerkstra is docent landschapsarchitectuur aan de leerstoelgroep Landschapsarchitectuur van Wageningen Universiteit. In dit essay, dat hij enkele maanden voor zijn afscheid schreef, heeft hij geprobeerd duidelijk de te maken wat de positie is van de landschapsarchitect ten opzichte van het landschap en de samenleving. Belangrijk is hoe architecten en architectuur in z'n algemeenheid werken en hoe deze zaken door anderen beoordeeld kunnen worden.

Klaas Kerkstra
Docent bij de leerstoelgroep
Landschapsarchitectuur
klaas.kerkstra@wur.nl

1. Landschapsarchitectuur en het zandbakgevoel, de aanleg van een kunstmatig ven (Nationaal Park de Hoge Veluwe)

Mooie dia's, maar waarom staan er geen mensen op? Het landschap is toch van de mensen, voor de mensen en door de mensen gemaakt. Waar haal je dan als landschapsarchitect het lef vandaan om plannen te tekenen, zonder dat je eerst met alle betrokkenen, de actoren, hebt gesproken?

Vragen die – ook op de Hucht – vaak worden gesteld. En vaak hoor je de vragers denken: “Ach, die architecten, arrogante lui, die vooral met zichzelf en hun zelfbedachte concepten bezig zijn. Die denken dat het landschap er alleen voor hen is. Meest welsprekend wordt deze kritiek wel verwoord door Gerrit Komrij in zijn columns over de architectuur, gebundeld in “Het Boze Oog” (1983). In 193 bladzijden – zeer amusante leesstof overigens – sabelt hij de architectuur en de architecten neer. Zijn conclusie: “Architecten ontwerpen hun huizen niet voor de mensen die erin moeten wonen, hun kantoren niet voor de mensen die erin moeten werken, ze ontwerpen voor elkaar. Of liever: ze

ontwerpen de bijgevoegde filosofietjes, het begeleidende theoretische excuus voor elkaar, en laten de bouw over aan het sinistere tweetal Goedkoop & Efficiënt.” (..) “De architectuur is ze heilig. En architectuur is wat elke architect, met uitzondering misschien van zijn collega's, maakt. Veel zogeheten ‘kritiek’ kan een architect verdragen, (..) mits men maar binnen de code blijft die wil dat het alleen de architecten zijn die weten wat goed is voor de wereld, de code die wil dat de wereld is verdeeld in heilige zieners (de architecten) en blinde stakers (alle anderen).” Kortom: “De architectuur is dood. Iedere dag worden we opnieuw door een lijk gekust.”

Wat valt er dan nog te zeggen? Wie goed om zich heen kijkt moet immers haast wel tot eenzelfde conclusie komen. Ondanks alle bombarie over kwaliteit – ruimtelijke, architectonische of welke kwaliteit dan ook – onze leefomgeving wordt er bepaald niet mooier op. Wie echter meent dat het consulteren van alle betrokkenen in het planvormings-

proces de architectuur op het juiste spoor zou kunnen zetten doet er goed aan na Komrij de lectuur nog wat verder uit te breiden. Bijvoorbeeld met “De eeuwige Bron” van Ayn Rand (Nederlandse vertaling: 1999). In het nawoord stelt zij het werk van de architecten die samenwerking prediken aan de orde: “Een architect van dit genre werkt door vergaderingen te houden waaraan alle betrokken partijen mogen deelnemen om zijn tekeningen te bespreken, suggesties te opperen enzovoort. Het resultaat is wat altijd het resultaat is van een collectieve creatie: het gemiddelde van het gemiddelde.” Ook het waarheidsgehalte van deze constatering laat zich in onze leefomgeving aflezen. Projecten waarover eindeloos met iedereen is gepraat maar die toch nooit van de grond komen (zoals de tweede nationale luchthaven) of als ze worden uitgevoerd vaak gezichtsloos en soms verpletterend lelijk zijn (zoals bijvoorbeeld De Stopera in Amsterdam en de Betuwelijn). Er wordt dan ook wel gezegd dat de kameel een paard is, ontworpen door een commissie. Architectuur, iedereen lijkt er verstand van te hebben en te weten hoe het beter zou kunnen. Voor de één is de architect de held van het verhaal, voor de ander juist de schurk. Architectuur kan de gemoederen flink verhitten, dat is wel duidelijk. En natuurlijk ook begrijpelijk, want architecten bemoeien zich met iets dat voor iedereen van vitaal belang is: de ruimte waarin wij leven. Het is dus terecht dat dat soort lieden scherp in de gaten wordt gehouden. Maar daarvoor moeten de waarnemingsinstrumenten dan wel juist zijn afgesteld. Ik zou de lezer daarvoor het volgende in overweging willen geven. Geen afgeronde theorie, maar enkele oriëntatiepunten waartussen het debat kan worden opge-spannen.

1. Voor de architect geldt in zekere zin hetzelfde als voor de dichter, waarvan Aristoteles (Poëtica 51936) ter verdediging stelt: “(.) dat het niet de specifieke taak van de dichter is te spreken van

2. Stuiifzand: van ecologisch ramp tot waardevol cultuurlandschap, hoe vluchtig is het waardeoordeel?! (Nationaal Park de Hoge Veluwe)

3. De wereld klopt, als je hem ondersteboven ziet, omgevingskunst (Nationaal Park de Hoge Veluwe)

gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden, maar van dingen die zodanig zijn dat ze zouden kunnen gebeuren, ik bedoel: van wat mogelijk is volgens de waarschijnlijkheid of noodzakelijkheid. Want de dichter verschilt niet van de geschiedschrijver doordat hij zich uitdrukt in verzen en de ander in proza, maar het onderscheid bestaat hierin dat de geschiedschrijver spreekt van gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden, en de dichter van zodanige als zouden kunnen gebeuren." Wetenschap houdt zich bezig met wat bestaat. Architectuur met wat nog niet bestaat, maar zou kunnen bestaan. Kernachtiger kan het eigenlijk niet worden geformuleerd.

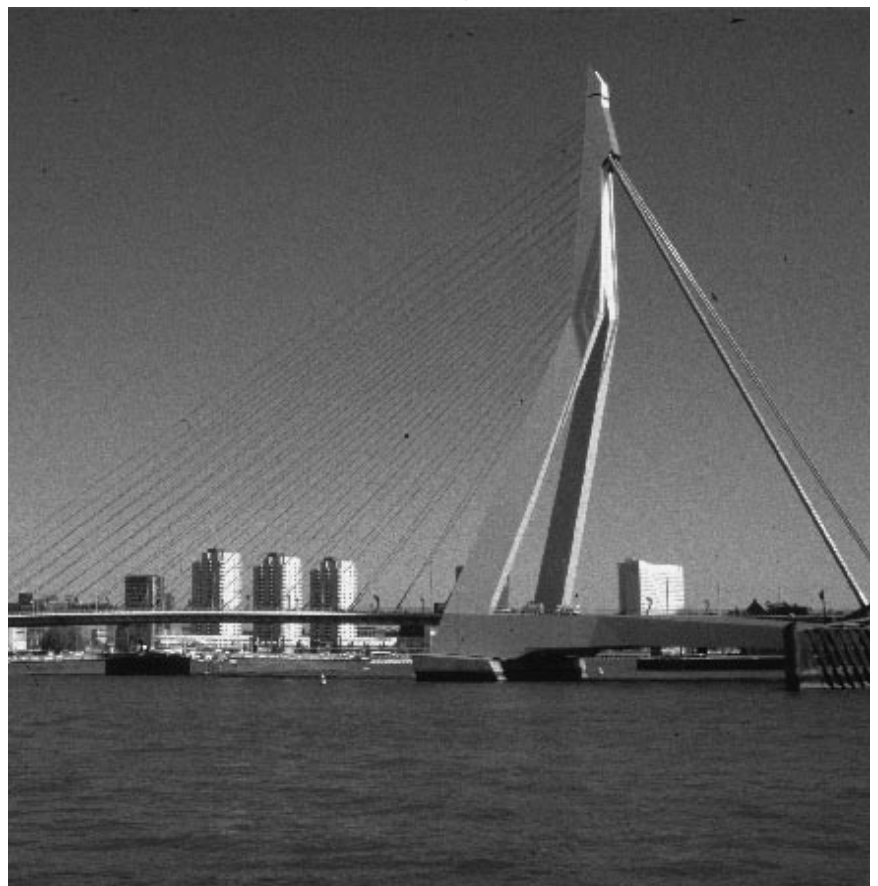
2. De vraag of datgene wat zou kunnen bestaan, dat wil zeggen een plan, ook daadwerkelijk moet worden gebouwd, behoort niet tot de competentie van de architect, de ontwerper van het plan. En wie de historische ontsparingen op dit vlak kent, prijst zich daarmee gelukkig. Niet de architect beslist uiteindelijk, maar zijn opdrachtgever. Want ook hier geldt: wie betaalt, bepaalt. Goede architectuur is daarom ook altijd afhankelijk van goed opdrachtgeverschap. En het is niet voor niets dat Albetti in zijn Tien Boeken over Architectuur een heel hoofdstuk (IX,II) wijdt aan de keuze van de juiste opdrachtgever. En hij waarschuwt de architect: "(.) that you should

not immediately run and offer your service to every man that gives out he is going to build; a fault which the inconsiderate and vain-glorious are too apt to be guilty of." De relatie tussen bedenken

en beslissen, tussen ontwerpen en tot uitvoering brengen, kan ook begrepen worden als een analogie van de natuurlijke evolutie. De architect produceert mogelijke oplossingen (mutanten), de omgeving selecteert en de beste overleeft. In dit perspectief kan ontwerpen, in navolging van Kleefmann, ook gezien worden als een middel om inzicht te krijgen in wat we zouden kunnen willen. Een instrument om vooraf de concrete ruimtelijke consequenties te onderzoeken van mogelijke beleidsstrategieën.

3. Om zijn werk – het bedenken van wat zou kunnen bestaan – te doen heeft de architect, naast kennis, creativiteit en verbeeldingskracht nodig. Dit zijn individuele kwaliteiten, die een sterke innerlijke motivatie vergen. Zie in dit verband bijvoorbeeld de studie van Hans van de Braak (2002) "Ontsnappingskunst; Evo-

4. Wat is de stad zonder architectuur? Erasmusbrug, Rotterdam

5. Wat is de stad zonder architectuur? Opera House, Sidney

lutie van de creatieve geest" (Amsterdam University Press). Geen rechtvaardiging voor ongepast gedrag natuurlijk, maar het valt ook niet te ontkennen dat de individualiteit van de ontwerper een wezenlijke factor is in het creatieve proces. Cultivering van de individualiteit is voor de architect in dit opzicht een noodzaak. De voorbeelden van hoe dit ook uit de hand kan lopen heeft iedereen wel voor handen. Beroepsdeformatie ligt altijd op de loer. Maar een architect moet buiten de kaders durven denken en van zichzelf overtuigd zijn. Anders komt hij nergens. Maar hij moet wel zijn rol kennen: architectuur is een dienend vak, anderen beslissen.

4. Architectuur is er weliswaar voor de mensen, maar het object van het architectonisch werk zijn niet de mensen zelf, maar is de fysieke ruimte waarin zij leven. Of, zoals de Penguin Dictionary of Architecture and Landscape Architecture (1998) het ten aanzien van de landschapsarchitectuur stelt: "The art and science of creating open-air spaces as environments for human life." In deze omschrij-

ving wordt het menselijk gebruik gezien als doel, de vormgeving van de ruimte als middel. Op grond van deze verhouding lijkt de opvatting dat het gebruik (of de functie) de vorm moet bepalen welhaast vanzelfsprekend. Form follows function. Wat valt daar tegenin te brengen? Toch zijn er complicaties en blijkt de verhouding tussen functie en vorm bij nadere beschouwing aanzienlijk minder éénduidig. Leerzaam is in dit verband het theoretische werk van Aldo Rossi (De architectuur van de stad, SUN, 2002; en zijn wetenschappelijke autobiografie, SUN, 1994) waarin hij uitlegt hoe enerzijds het functiebegrip leidt tot een reductie van de menselijke werkelijkheid en anderzijds hoe een vorm meerdere functies kan hebben. Ook kan de functie van een vorm in de loop van de tijd veranderen. Uiteindelijk komt hij tot de conclusie dat architectuur niet gezien moet worden als het gevolg van een specifiek gebruik, maar "als het instrument dat de ontvouwing van iets mogelijk maakt". Niet de functie bepaalt de vorm, maar de vorm maakt de functie of het gebruik mogelijk. John Habraken (The

Appearance of Form, 1985) suggereert om dezelfde reden in plaats van functie te spreken van de capaciteit of het vermogen van een vorm.

Daarbij komt nog, zoals Rossi ook uitvoerig toelicht, dat de functies sneller veranderen dan de vormen. Als vormen eenmaal gematerialiseerd zijn verzetten ze zich tegen verandering. En het is naar zijn mening juist door deze persistentie van de vormen, dat plaatsen hun eigen gezicht of identiteit krijgen.

De relatie tussen de mensen en hun fysieke omgeving is in ieder geval geen éénrichtingsverkeer, maar een wisselwerking. "We shape the things we make, then they shape us." Dat is maar al te waar, zeker waar het het landschap betreft. Want meer nog dan in het geval van zuivere artefacten, zoals gebouwen, is er in het landschap een tempoverschil tussen de ontwikkeling van de functies en de

**6. Tijdloze vorm,
de see-pyramide, Branitz park, Cottbus, Duitsland**

**7. Functionele schoonheid,
het Albertkanaal, België**

**8. Het schone van de eenvoud,
de haven van Sluis, Zeeuws Vlaanderen**

ontwikkeling van de vorm.

Landschappelijke vormen bieden niet alleen weerstand tegen verandering, ze hebben vaak ook veel tijd nodig om tot ontwikkeling te komen. Simpel gezegd, vergeleken met gebouwen groeien bomen heel erg langzaam. En meestal is het zo, dat tegen de tijd dat een ontwerp werkelijk is gerealiseerd, het leven dat zich daarin afspeelt alweer is veranderd. We worden geboren in een omgeving die we niet zelf gemaakt hebben, maar het product is van de idealen van onze voorgangers. Wat wij aan die omgeving veranderen, bepaalt niet alleen ons eigen leven, maar ook dat van onze navolgers. En het is de verantwoordelijkheid van de architect om zijn opdrachtgevers daarvan bewust te maken. Alleen korte termijnwinst of de mode van het moment zullen ons niet gelukkig maken. Om met de landschapsarchitect Sven Ingmar Anderson te spreken: “Mode is goed voor kleding, niet voor het landschap.”

5. Architectuur is bouwen met een ideaal; bouwen met de erkenning dat de fysieke omgeving niet alle materiële, maar ook immateriële behoeften dient te vervullen. “Een fietsenstalling is een bouwwerk. De Kathedraal van Lincoln is een stuk architectuur.” Over deze uitspraak (Nikolaas Pevsner, *De Geschiedenis van de Bouwkunst in Europa*, 1949) kun je natuurlijk twisten: een fietsenstalling kan toch ook goed ontworpen worden? Maar de bedoeling is helder: architectuur is meer dan alleen materie. Het wil niet alleen een dak voor het lichaam zijn, maar tegelijkertijd een kussen voor de geest. Persoonlijk ben ik ervan overtuigd dat de diepste zin van de architectuur ligt in haar vermogen de innerlijke wereld van de mens te verbinden met de buitenwereld die hem omgeeft. Met architectuur bevestigen wij onze plaats in de wereld en tegelijkertijd onthullen we daarmee onszelf. En in dit opzicht ben ik het dan ook geheel met Komrij eens. “De architectuur zou een kunst moeten zijn die de waarde van alle mensen weerspiegelt. De wisselwerking tussen de uiterlijke en

innerlijke wereld van de mens die hem tot meer dan een nummer maakt, tot meer dan zoveel ponden rauw vlees die van de wieg naar het graf worden voortgeduwd door de schikgodinnen Gril, Zorg & Behoeftte, maar tot iemand die boven zichzelf uitstijgt, tot een symbool, tot een wezen dat van zichzelf kan zeggen 'hier en zo heb ik geleefd', wis me niet uit, ik ben onder u geweest, zodra mijn ademtocht bevriest verpulvert ook de wereld, ik laat u met al mijn sterfelijkheid een hart na dat bloedt en beeft (...).” Het moge duidelijk zijn dat de architectuur dan wel met het uiterlijk, met de vorm, bezig is, maar daarbij niet oppervlakkig behoort te zijn. Integendeel. Vorm is geen schone, maar misleidende schijn. Vorm is essentieel: het attribueert der dingen waardoor zij voorstelbaar zijn (Van Dale). Het is onze toegang tot de wereld om ons heen en een bron van schoonheid. “Alleen oppervlakkige mensen oordelen niet naar het uiterlijk”, schrijft Oscar Wilde in het Portret van Dorian Grey. Een provocatie wellicht, maar zijn toelichting raakt mij steeds opnieuw: “Voor mij is schoonheid het wonder der wonderen. Het ware mysterie van de wereld is het zichtbare, niet het onzichtbare.” “Alleen de zinnen kunnen de ziel genezen.” Daar kun je als architect wel even mee vooruit.

Summary

In this essay Klaas Kerkstra elaborates on the position of the landscape architect in relation to the people and the landscape. The work of a landscape architect is always influenced by people. Before judging the work of the landscape architect, Kerkstra offers five points of contemplation. Architects work with something that does not exist. The architect is not responsible for whether or not a design will be built. Other people decide. And although the work of an architect is to serve, imagination and creativity are needed. Architecture is meant for people because the design is about the space in which people live. Architecture is built with an ideal; a design serves both material and immaterial needs.

9. Het landschap in de stad, Canal Grande, Venetië

10. Het landschap, de stad en Palladio, dichter bij het ideaal kan ik mij nauwelijks voorstellen